

A Kőszegi-hegység

– az ember és a természet szemszögéből –

Készítette: Regős Ágnes
biológus III. évf.

A Kőszegi-hegység a Keleti-Alpok kristályos tömegének egy kis része (60 km²), míg kristályospala sorozata a Gráci-medence tartozéka. Határai: északról a Gyöngyös-patak, keleti illetve déli irányokból a Vasi-dombvidék, délnyugatról a Pinka-patak, végül nyugatról a Borostyánkő-hegység. A hegységet a Borostyánkő-hegységtől neogén üledék választja el, alapterületének egyharmada Magyarország s a fennmaradó kétharmad Ausztria részét képezi. 1980-ban, a rendszerváltás előtt alakult meg a Kőszegi Tájvédelmi Körzet, ám ekkor még bizonyos területei nem voltak látogathatóak a kirándulók számára. Ez az elszigeteltség lett annak okozója, hogy a hegység természeti értékei a mai napig fennmaradhattak. A 4300 hektáros terület magába foglalja Kőszeget és Kőszeghegyalja öt kis települését: Bozsokot, Cákot, Kőszegdoroslót, Kőszegszerdahelyet valamint Velemet.

Domborzati szempontból a Kőszegi-hegység 3-500 m relatív magasságú ágait fogja össze az Írottkő-Kendig-Irányhegy-Óház-Pintér-tető ereszkedő főgerince, melyről oldalgerincek ágaznak le: a Tábor-hegy északnyugat; a Kalaposkő, a Szent Vid, a Szabó-hegy és a Kálvária délkelet felé. Legmagasabb csúcsa az Írottkő (883 m), mely egyben Dunántúl legmagasabb pontja is. A hegységet a rohonci kristálypala-sorozathoz sorolható palarétegek alkotják, amelyek miközben a Kisalföld felé tartanak a törések mentén süllyednek a mélybe s felszínüket felső-pannon üledékek borítják. A kristályospala kormeghatározása erősen vitatott, préseltsége miatt egyesek a devonnál is idősebbnek tartják, mások véleménye szerint karbon-permi képződmény lehet. Egyes osztrák kutatók meglátása az, hogy a jura, alsó-kréta időszakra lehet őket helyezni, ezzel együtt a Magas-Tauern pennini burkával azonos korúnak tekintik. Ez az elképzelés alapján a palát képző kőzetek a Dunántúli-középhegység egyes középkori üledékes kőzeteivel lennének egykorúak, a kőzetek eltérését azzal magyarázzák, hogy a Kőszegi-hegység területén nagyobb hegységképző erők hatottak, átkristályosodása, és palásodása jelentősebb lehetett. Ugyanezen elméletet bizonyítják azon feltehetően a földtörténeti ókor végén, a felső karbon és perm időszakában, élt fajok ősmaradványai is, melyek a palasorozatba zárt cáki konglomerátum kavicsaiból kerültek elő. A Kőszegi-hegységben nem képződtek meredek sziklafalak a kristályospalából, ám a Bozsok feletti Kalaposkő illetve Asztalkő elnevezésű kővek a már említett kőzet látványos megnyilvánulásai.

A kőzetekben, főképp a vulkanikus eredetű zöldpalában rendszeresen megtalálhatóak réz-, antimon-, króm-, vas- és mangánérccek, gyakori a jó minőségű agyag illetve a délkeleti lábánál 1-2 méteres, vékony lignitlepek húzódnak.

A Gyöngyös-patak szép teraszrendszer alakított ki a perem területén, a szintek viszonylag jól elkülöníthetőek, helyenként a meszes csillámpalán pleisztocén karsztosodás is megfigyelhető. Nem elhanyagolható tény, hogy a jelentős reliefenergiájú és csapadékos Kőszegi-hegység geomorfológiai fejlődése napjainkban is élénken zajlik.

A hegység kőzeteit eredetük alapján három fő csoportba sorolhatjuk:

- üledékes eredetű metamorf kőzetek és kvarccsillámpala, kvarcfillit, mészcillámpala, mészfilit, és konglomerátum
- a zöldpalák (kloritpalák) eruptív eredetű metamorf kőzetek
- illetve a két kőzetcsoporthoz számos keveréke is előfordul

Mindent figyelembe véve elkülöníthetünk öt kisebb csoportot:

- * A mészcillámpala, mészfilit: durvacillámos, néha kloritos, erősen meszes, vékonypalás kőzetek, színük a világostól a barnán át a sötétszürkéig változhat. Ilyen kőzetek legnagyobb tömegben a Pogány-völgy, a Meszes-völgy és a Hétforrás terülről ismertek, kiemelt jelentőségük a vegetáció kialakulása szempontjából, ugyanis florisztikailag érdekes növények előfordulását teszik lehetővé ezek a kőzettípusok.
- * Konglomerátum előfordul a Pintér-tetőn és a Hétforrás környékén, ösfolyó deltatorolatában felhalmozódott mészs- és dolomitkavicsok metamorfózisa során keletkezhetett, kötőanyaga kvarc és kalcit.
- * A kvarcfillitek, kvarccsillámpalák agyagból és homokkőből keletkezhetnek, a kalciton és kvarcon kívül csillám is előfordulhat bennük. A préselt, leveles szerkezet legfőbb jellegzetességük, színük szervesanyag tartalmuktól függően szürkétől egészen feketéig terjedhet. A hegység vegetációját döntően ezek a kőzetek határozzák meg. Kendigen, Borha-forrás

környékén és a Hosszú-völgyben fordulnak elő legnagyobb tömegben.

- * A hegylábi részekre üledékes kőzet, pliocén vályog és pleisztocén lösz települt.
- * A zöldpala egyes feltételezések szerint a legfiatalabb képződménye a hegységnek, ez egy olyan bázikus eruptív kőzet, ami vulkáni tufaszórás átalakulásakor keletkezhetett. Fő előfordulási helyei a Bozsok-Kalaposkő szakasz, a Wisinger-major valamint a Hosszú-völgy.

A hegység talajait vizsgálva találkozhatunk vázталajokkal, közethatású talajokkal, barna erdőtalajokkal, mocsári és ártéri erdők talajaival.

- * A vázталajok közül a legfontosabb a köves-sziklás vázталaj, mely a meredek oldalakon fordul elő. Termőrétege sekély, sziklaerdők, zonális és mészkerülő társulások adoptálódtak hozzá.
- * A közethatású talajok közül a ranker és a pararendzina fordulnak elő. E kettő közül a ranker talaj kvarcfilliten, zöldpalán képződött, többletvízhatástól független, sekély talaj. Mészkerülő lomberdők telepítik be ezt a talajtípust, mely fizikai talajfélesége a vályog.
A pararendzina mészfillit alapkőzetű, átmeneti talajtípus, a dolomiton és mészkövön kialakuló rendzinás és a szilikátokban gazdag ranker talajok közötti állapotot képviseli. A többletvízhatástól független, akár csak az előző típus, sekély a termőrétege, s fizikai talajfélesége a vályog. A zonális erdőtársulások számára nyújt életteret.
- * A barna erdőtalajok a zonális és mészkerülő társulások számára megfelelő életterek, legkiterjedtebb közülük az erősen savanyú, nem podzolos barna erdőtalaj. Akár az előzőek, ez a típus is független a többletvízhatástól, talajfélesége a vályog, esetleg agyag. Termőrétege közép mély vagy mély, főképp zöldpalán, kvarcfilliten képződik.
- * Agyagbemosódásos barna erdőtalaj alakulhat ki löszön, többletvízhatástól ez is független, közép mély vagy igen mély termőréteg vastagságú, fizikai talajfélesége a vályog. Ez a legjobb termőképességű erdőtalaj.
- * Néhány helyen előfordul podzolos barna erdőtalaj, mely jellemzője az agyagszétesés.
- * Pszeudoglejes barna erdőtalaj a mélyfekvésű völgyekben, lejtők alsó harmadában fordulhat elő vályogon, agyagon és kvarcfilliten. Változó vízellátású, közép mély vagy mély termőrétegű, fizikai talajfélesége leggyakrabban az agyag.
- * A lejtőhordalék erdőtalaj olyan mocsári és ártéri erdőtalaj, mely a völgyek alján illetve patakok mentén fordul elő. Hordalékon kialakuló, szivárgó vizű, állandó vízhatású, felszínig nedves, égerligetek legfontosabb talajtípusa. Fizikai talajfélesége a vályog és az agyag lehet.

A hegységet vizekben gazdaggá teszik a kedvező csapadék viszonyok. A vízzáró pala és fillit rétegek között nincsenek víztároló rétegek, emiatt rengeteg forrás ered mind a völgyek, mind a hegyoldalak falából. Mind közül a legmagasabban ered a Hörmann-forrás, 720 m-re van a tengerszint felett. A Hétforrás bővizűségéről híres, belőle percenként 450 l víz folyik. Megemlítendő még a Szikla-, Borha-, Jávor- és Szénégető-források illetve a Mohás- és Jávorkút.

Maga a hegység a Gyöngyös-patak vízgyűjtő területébe tartozik, mely közepes vízhozama 2,1 m³/sec, nagyvizek idején pedig akár a 18 m³/sec-ot is elérheti, a víz legfőképp három patakocskából érkezik: Bozsoki-, Szerdahelyi- és Hármaspatakából.

A Kőszegi-hegység rendkívül hűvös, csapadékos de kiegyensúlyozott klímájú, éghajlati szempontból az Alpokalja éghajlati körzetbe tartozik. Az évi csapadékmennyiség 800 mm feletti, ennek 60-70 százaléka nyáron hullik¹.

Hőmérséklet tekintetében kisebbek az eltérések az ország más területeihez képest, az évi középhőmérséklet Kőszeg környékén 9,2 °C. Az enyhe tél és a kis hóingadozás hatására jelenhettek meg bizonyos szubmediterrán növények, míg a hűvös nyár a dealpin elemek előfordulásának kedvez, e kettősség a hegység vegetációjának jellemző vonása.

A tenyészidőszak hőösszege 2900-3000 °C, a napsütéses órák évi összege a Kőszegi-hegységben a legkevesebb az országban (kevesebb, mint 1800 óra), ugyanis a borultság évi átlaga meghaladja a 60 %-ot. A csapadék jelentős része vegetációs időben hull, ezen kívül jellemző az atlanti hatásra utaló júliusi csapadékmaximum. A páratartalom magas, a relatív nedvesség napi minimuma 64%. Az uralkodó szél É, ÉNy-i irányú, a nyár csapadékos és hűvös, a tél havas, de nem túl zord, általában későn tavaszodik. Az ország legkiegyensúlyozottabb éghajlatú, szubatlanti klímával bíró

¹ megfigyelésekből ismert tény, hogy 1990 után hét aszályos esztendő következett, s hatásuk napjainkig érződik

tája. Borhidi 1961-ben szerkesztett a Walter-diagrammok segítségével egy klímazonális vegetációtérképet a területre, mely alapján a hegység a montán bükkös övbe tartozik. Ugyan montán bükkösök itt még nem fordulnak elő, de a terület jelentős részét bükkös klímazóna uralja, mellette gyertyános-tölgyesek és cseres-tölgyesek klímájába sorolható szakaszok is előfordulnak. Az országban itt a legmagasabb a levegő abszolút páratartalma, ez az allergiával és egyéb légúti betegségekkel küszködők számára különösen kedvező. A klíma hatására a növényzetet a hagyományos növényföldrajzi felosztás szerint az alábbiak szerint sorolhatjuk be: a hegyvidéki területeket a Keleti-Alpokhoz, a Noricum flóraidék Ceticum flórajárásába, a hegyalja a Pannonicum flóratartomány felé, míg a Praenoricum-i flóraidék Castriferreicum flórajárásaként képez átmenetet.²

A hegység földrajzi helyzete, domborzati kapcsolatai miatt magas az európai és közép-európai flóraelemek aránya, valamint előfordul nyolc olyan magashegyi növényfaj, melyek Magyarországon kizárólag a Kőszegi-hegységből ismertek. Több dealpin faj is honos, melyek az Északi-középhegységben is előfordulnak. Ellenben hiányoznak a Pannon-medence endemikus fajai, illetve saját bennszülött fajokkal sem rendelkezik, mivel a Wechsel-hegységen keresztül folytonos kapcsolatban áll(t) az Alpokkal, ezáltal a fajok migrációja nem korlátoz(ód)ott, s a génkicserélődés folyamatos (volt).

A hegység magasabb területeit összefüggő bükkösök borították, az alacsonyabb régiókban gyertyános-tölgyesek voltak túlsúlyban, s a völgyek patakmenti részein égerligetek pompáztak. Az intenzív erdőművelés azonban beleszólt az eredeti vegetációba, visszaszorultak a bükkösök és gyertyános-tölgyesek, helyükre telepített fenyvesek kerültek, melyekben a *Pinus sylvestris* (erdei fenyő) és a *Picea abies* (lucfenyő) domináns elem. Megcsappant az égeresek, cseres-tölgyesek és kocsánytalan tölgyesek állománya is, erőteljessé vált a talajfelszín eróziója a tarvágások miatt, valamint felerősödött a gyomosodás a bolygatott területeken. Megszűnt a természetes mozaikosság az egykorú és egynemű állományok kialakításával, csökkent a fajgazdagság, az érzékenyebb fajok eltűntek a gypszintből, az elegyfajok száma minimalizálódott s a kizsákmányoló erdőművelés hatására kisavanyodott foltok jöttek létre, melyeket nyíres-csarasok foglaltak el. Erdőtársulások is tűntek el, például az Írottkő körül az északi oldalon jegenyefenyő elegyes bükkösök álltak hajdan, míg jelenleg telepített lucosok vannak, a déli oldalon juharos-bükkösök díszeltek.

A Velem felett magasló Péterics-hegy sziklai erdefenyvesének is csak töredékfoltjai maradtak fenn. A bükkösökben a zárt koronaszint miatt szegényes a cserjeszint és a gypszint is, mégis megtalálhatjuk az aljnövényzetben a nyiladékokban, vágásszegélyekben a *Rosa pendulina* (havasalji rózsza) és a *Daphne mezereum* (farkasboroszlán) példányait.

Jelzőértékű flóraelem a *Cyclamen purpurascens* (ciklámen), a magasabb területek piros termésű növénye a *Sambucus racemosa* (fürtös bodza) s a legnagyobb botanikai értéket a *Campanula latifolia* (széles levelű harangvirág) erős állománya alkotja a szurdokerdőben, az Írottkő lábánál. Ugyanott az élő *Lunaria redivia* (holdviola) a *Lilium martagon* (turbán liliom) is felbukkannak. A hegység másik kiterjedt erdőtársulása a gesztenyes gyertyános tölgyes, mely a hegység alacsonyabb részein, a bükkösök öve alatt dominál. Cserjeszintje ugyancsak gyér, ám gypszintje annál gazdagabb.

A hegylábi területeket gyertyános-tölgyesek, telepített szelídgeszténye-ligetek, franciaperjés kaszálórétek és kékperjés kiszáradó láprétek alkotják. A láprétek nagyobb kiterjedéssel bírtak, az elmúlt évtizedekben zajlott felszámolásuk. A mészkedvelő üde láprétek és a kiszáradó láprétek összefüggő rendszert képeztek a hegylábi területeken. Maradványaik egyike a Bozsoktól nyugatra fekvő, Zsidó-rét elnevezésű 1,2 hektáros terület, mely változatos növénytakarót őrzött meg. A nyúlfarkfüves láprét a legfontosabb társulás, nevét a domináns *Sesleria uliginosaról* (lápi nyúlfarkfü) kapta. Számos védett növényvel bír, többek között megtalálható az *Eriophorum latifolium* (széleslevelű gyapjúsás), a *Gentianella austriaca* var. *ulginosa* (osztrák tárnicska egyik változata)³, néhány tő *Gentiana pneumonanthe* (kornistárnics), valamint rátalálhatunk az *Iris*

² Csapody szerint a Kőszegi-hegység nem a Ceticum flórajárásba, hanem a Styriacumba tartozik, ezt az elképzelést Király Gergely nem fogadta el, s a hagyományos besorolás mellett foglalt állást.

³ A Hanságban kívül csak itt fordul elő.

sibericara (szibériai nőszirm) és a *Parnassia palustris* (fehérmájvirág) is.

Hat másik növénytársulás is található a területen, melyeken védett növényfajok újabb állományai alkotnak telepeket, mint az *Iris variegata* (tarka nőszirm), az *Orchis morio* (agárkosbor), a *Primula vulgaris* (szártalan kankalin), a *Carlina acaulis* (szártalan bábakalács) illetve a *Pulsatilla grandis*, *P. pratensis* ssp. *nigricans* (leány- és fekete kökörtcsin).

Bozsok felett találhatjuk a Felső-rétet, amely növényritkaságai, például a *Pinguicula vulgaris* (rovarfogó lápi hízóka) és az *Iris spuria* (korcs, vagy fátyolos nőszirm) eltűntek a nyártelepítés és vízrendezések során.

A kőszegi Alsórét az egyetlen természetes előfordulási helye a *Crocus albiflorus*-nak (fehérsáfrány), a Király-völgyben még fellelhető két valószínűleg telepített állományuk, az Alsórét végében, a Gyöngyös medrétől pár méterre már kora tavasszal virítanak az első hírnökök, míg sajnos a Rőtivölgyben kimutatott példányok mára eltűntek. A rét nedvesebb foltjait a *Trollius europaeus* (zergeboglar) színesíti. Bokorfűzek árnyékában fordul elő, naptól védett részeken, ahol megfelelő életfeltételekre talál. Az *Iris sibirica* (szibériai nőszirm) a nyílt részeken tömeges, májusban a kék virágok díszes elemei a tájnak. Ugyanakkor a rengeteg értékes növény között megtalálhatjuk a *Geranium palustre* (mocsári gólyaorr), a *Galium boreale* (északi galaj) és a *Peucedanum carvifoliat* (köménylevelű kocsord) is.

Napjainkban a kőszegi Alsórét már a Kőszegi Tájvédelmi Körzet része, így védettséget élvez, de a környező területekről bemosódó műtrágya, növényvédőszer és egyéb mezőgazdasági szennyezőanyagok továbbra is veszélyforrások. A legnagyobb veszélyt mégis az emberi tájalkító tervek jelentik. Megvalósulásuk esetén kialakítanának egy árvízi tározó elnevezésű, állandó vízborítású létesítményt, mely a terület összes ritka és védett fájának kipusztulását okozná idővel. A Kőszegi-hegység magyar területén, a hegy lábánál láprét töredékek, mocsárrétek, nedves kaszálórétek, mint a bozsoki Kovácsi-rét, Tusmegye-rét, a Doroszlói-rétek, a Kőszegszerdahelyi-rétek, a Pogány-patak völgye, a Rőtivölgy vagy az Égeri-dűlő a terület flórafajlódás-története szempontjából a megőrzésre méltóak. Flóragazdagságuk napjainkban is meglepően gazdag, több mint négyszáz faj alkotja a növényzetet, köztük több védett növényfajjal, mint a *Dactylorhiza majalis* (széleslevelű kosbor), *Dactylorhiza maculata* (ujjas kosbor) és a *Sesleria varia* (tarka nyúlfű).

A „cáki gesztenyés oldal” is egyike a Kőszegi Tájvédelmi Körzet fokozottan védett részének. Növényzete alapján a „cáki kaszálórét és gesztenyés ligeterdő” elnevezés helyesebb lenne. A terület 2,4 hektáros, növényfajokban roppant változatos és gazdag, tizennégy védett növénytaxon képviseli a természetvédelmi értékeket a társulások mellett, köztük nyolc orchideafaj, például a *Dactylorhiza sambucina* (bodzaszagú ujjaskosbor), valamint a faj piros virágú változata a *Dactylorhiza f. incana*, illetve a *Gymnadenia conopsea* (szúnyoglábu bibircsvirág) az áfonyásokban és a *Platanthera bifolia* (kétlevelű sisakvirág). Rátalálhatunk a *Listera ovata* (békakonty), a *Neottia nidus-avis* (levéltelen madárfészek) és az *Epipactis helleborine* (széleslevelű nőszőfű) egy-egy példányára, míg a szárazabb foltok jellegzetes orchideafajai az *Orchis morio* (agárkosbor), és az *Orchis ustulata* (sömörös kosbor). Ugyanitt előfordul még a *Lathyrus linifolius* var. *montanus* (hegyi lednek), a *Carlina acaulis* (szártalan bábakalács), a *Primula vulgaris* (szártalan kankalin), a *Pulmonaria angustifolia* (keskenylevelű tüdőfű), a *Pulsatilla pratensis* ssp. *nigricans* (feketekomörtcsin). Egy másik *Pulsatilla* faj, a *Pulsatilla grandis* (leánykomörtcsin) a Cádi-kőfejtő közelében virul lilán.

A rétek viszonylag ritkák a hegység belseje felé, a legnagyobbak egyike a Stájerházak előtti franciaperjés kaszálórét és vöröscsenkeszes gyepek, ezeken kívül a Vöröskeresztnél találhatóak sovány hegyi gyepek. A hegyvidéki tisztások, útszélek, nyiladékok élőhelyet nyújtanak az *Aruncus sylvestris* (tündérfű), a *Doronicum austriacum* (osztrák zergevirág), a *Gentiana asclepiadea* (feketetárnics) számára.

Jelezték a Vöröskereszt és a Sárosfa-forrás melletti hegyi rétekről az *Arnica montana*-t (árnika), amelyet azóta kipusztítottak. Szerencsére a természetvédelem szigorú ellenőrzése mellett visszatelepítették 1995-ben néhány példányát, így újra megcsodálható.

A legértékesebb, gyakran reliktum jellegű társulásai a Kőszegi-hegységnek a sziklakibúvásokon

rejtőznek. A Trianoni keresztnél a *Sesleria varia* (tarka nyúlfű), a *Galium glaucum* (szürke galaj), az *Allium montanum* (hegyi hagyma), a *Festuca rupicola* (barázdált csenkesz) teszik értékessé a sziklavegetációt. A nyúlfarkfű e típusa hazánkban a Bükkben fordul még elő.

A Kalaposkőnél és a Széleskő térségében már csak az eredeti sziklavegetáció töredéke fordul elő, azonban a gerinc északi-, északkeleti oldalán előfordul az *Asplenium septentrionale* (északi fodorka) és az *Asplenium trichomanes* (aranyos fodorka). Az említett terület aktuálisan veszélyeztetett faja a *Senecio ovirensis* (havasalji aggófű) a Széleskő környékén képez jókora méretű állományt. A *Thlaspi goesingense* (osztrák tarsóka) megtalálható Velem felett, a Szent Viden, mézcsillámpalán, ahol egy kisebb és egy nagyobb állományt alkot. Testvérfaja, a *Thlaspi alpestre* (havasi tarsóka) Cák mellől került elő egy útszéli rézsűből és egy almáskertből. E két faj Magyarországon csak a Kőszegi-hegységből ismert.

A hegység alapköze nem kedvezett a maradványnövények fennmaradásának, ám a meszes foltokon felbukkanhatnak olyan fajok, melyek reliktumnak tekinthetők. Így a *Sesleria varia* (tarka nyúlfarkfű) mellett a *Calamagrostis varia* (tarka nádtippán) is e kategória elemei. Egy nagyobb állományukat Vida Gábor fedezte fel a veleimi Péterics-hegyen, de jelenleg csak néhány tő maradt meg belőlük. A Szabó-hegy beépítésének a *Festuca amethystina* (lila csenkesz) elnevezésű maradvány faj esett áldozatul.

Több tőzegmohás láp ismert a Kőszegi-hegység osztrák oldaláról, magyar oldalon nem tudunk egyről sem. Az irodalomban elismert az Alsó-erdő területéről tőzegmohás láp, amit „kőszegi tőzegmohás láp” néven illettek, de maga a képződmény már nem a hegység területén fekszik.⁴

A lápot Kascsák Szegi Ödön fedezte fel, 1931-ben. Legközelebb 1989-ben, a „vasfüggöny” megszűnése után vált újra vizsgálhatóvá, ekkor hét tőzegmohafajt tudtak kimutatni belőle, így az ország tőzegmohákban egyik leggazdagabb területévé lépett elő.⁵

Fokozottan védett területté nyilvánították ki 1993-ban. A florisztikailag értékes területre a legnagyobb veszélyt az aszályos évek kiszáradásai jelentik.

A Kőszegi Tájvédelmi Körzet botanikai értékét az alábbi fajok tovább növelik jelenlétükkel:

- * *Asplenium viride* (zöld fodorka) – a sziklafalokról ismert néhány helyen
- * *Asplenium adiantum-nigrum* (fekete fodorka) – mára csak a Tábor-hegy északkeleti oldalán, a sziklás útbevágásban lelhető meg, pedig a századfordulón sok helyről jelezték
- * *Ceterach officinarum* (pikkelyharaszt) – Velemben egy kőkerítésen tenyészett, napjainkban nyomtalanul eltűnt
- * *Matteuccia struthiopteris* (struccpáfrány) - a Gyöngyös mellett, a hegység északi részén, közvetlenül az országhatár mellett alkot telepeket
- * *Polystichum lonchitis* (dárdás veseharaszt) – egyetlen példánya, mely Cák környékéről volt ismert, az 1990-es években tűnt el
- * *Blechnum spicant* (bordapáfrány) – öt tőre találtak rá az 1998-as évig a kutatások alatt, a Kőszegi-hegységből csak tövenkénti előfordulása ismert, ritka, veszélyeztetett faj, már a Vendvidéken és az Őrségben is csak szórványosan fordul elő
- * *Botrychium lunaria* (kis holdruta) – kiveszett a korábban ismert öt lelőhelyéről, ám jelenleg él egy erős állománya a Hermann Ottó-szikla mellett

Csakis és kizárólag a Kőszegi-hegységen fordul elő a *Lathyrus lanifolius* var. *montanus* (hegyi lednek) a lomboserdőkben és gesztenyésekben, ugyanígy a *Cardamine trifoliata* (hármalevelű kakukktorma) is csak e hegységben sikerült felfedezni, az északi részeken a patakkísérő égerligetekben kétezernél is több tőből álló csoportulásaik vannak. A *Dictamnus albus* (nagyezerjófű) Bozsok környékén még létezik csekély számban, ám ugyanott az 1990-es évek végén rataláltak a

⁴ Szövényi Péter (ELTE Növényrendszertani és Ökológiai Tanszék) cikke alapján, amely a TILIA-ban, 1997-ben a Vol. V.-ben jelent meg a folyóirat 272. oldalán, kiderül, hogy Kőszeg környékén két tőzegmohás láp is előfordul, az Alsó-erdő láp I. és II., melyek közül a tőzegmohás láp II. élőhelyét emberi kéz alakította ki. Azonban az Alsó-erdő az általánosan elfogadott földtani térképek tanulmányozása után már nyilvánvaló, hogy kívül esik a Kőszegi-hegység területéről.

⁵ A kőszegi tőzegmohás láp II.-re vonatkozó adatok.

Chaerophyllum hirsutum-ra (szőrös baraboly) is, amely jelenleg eltűnt. Feltételezések szerint az utóbbi faj a fakitermelés áldozatává vált, szerencsére, talán mindebből okulva, már kerítés védi a Vaccinium vitis-idaea (vörös áfonya) apró foltját a Vöröskereszt mellett. Az orchideák közül ismertek a hegység térségéből az Orchis tridentata (tarka kosbor), Spiranthes spiralis (őszi füzértekerces), az Orchis militaris (vitézkosbor) és az Orchis pallens (sápadt kosbor). Gyakoribbak a Cephalanthera longifolia (kardosmadársisak) és a Cephalanthera damasonium (fehér madársisak) fajok, míg ezeknél jóval ritkább a Cephalanthera rubra (piros madársisak), az Ophrys insectifera (légybangó) valamint a Corallorhiza trifida (korallgyökér) mely két utóbbi előfordulása napjainban nem bizonyított.

Botanikai szenzációt okozott az Epipactis ssp. (nőszőfüvek) bizonyos fajainak felfedezése a Kőszegi-hegység területén, rendszertanuk még nem lezárt, Európában egyre több újabb faj bukkan elő. Bár csak szálanként fordul elő, mégsem számít ritkaságnak az Epipactis microphylla (kislevelű nőszőfü), az Epipactis helleborine (széleslevelű nőszőfü), mely a magyarországi legközönségesebb orchideák egyike.

Az Epipactis palustris (mocsári nőszőfü) néhány példány a bozsoki Alsó-réten vegetál, míg Magyarországon belül csak a Kőszegi-hegységből ismert az alábbi három faj: az Epipactis albensis (elbai nőszőfü) patakparti égeresek helyére telepített nyárasban, az Epipactis nordeniorum (norden nőszőfü) a patakpartra telepített nyáras és lucfenyves átmenetében él meg. Végül az Epipactis gracilis (karcsú nőszőfü) egész Közép-Európában csak itt fordul elő, egy telepített lucfenyves patakparti szegélyében találtak rá a majdnem harminc virágzó egyedből álló állományára.

Fontos megemlíteni a Kőszeg-Cák-Velem-Bozsok vonalban húzódó szelídgesztenyes-tölgyest, az ország feltehetően legnagyobb összefüggő Castanea sativa (szelídgesztenye) állományát is. Több kutató vizsgálta a gesztenyes telepített vagy esetleges őshonos mivoltát, az őshonosságot Gáyer Gyula és Csapodi István munkássága tette bizonyossá. Véleményük szerint az emberek az erdőirtások során kiirtottak minden más fásszárú növényt, ezzel elősegítették a cserjeszint nélküli ligetek képződését, ahol összefüggő gyepszint alakulhatott ki jelentős mennyiségű szubmediterrán, mediterrán és pontusi kísérő fajjal.

Napjainkban a felhagyott művelés miatt megkezdődött a ligetek beerdősülése. Folyamatosan változik a florisztiai összetétel, illetve egyes gombafajok által okozott tintafoltosság is pusztítja a fákat. Az emberi befolyás hiányában megindult a természetes szukcesszió, a területe jellemző potenciális fajok előtérbe kerülnek a bolygatás során bejutottakkal szemben. A Királyvölgyi tanösvény a királyvölgyi gesztenyekultúrák maradványaihoz vezet el. Egy kisebb méretű gesztenyeliget mellett állt a 700 évesnek vélt gesztenyefa torzója, melyről utóbb kiderült, hogy „csupán” 450 éves. Ezt a matuzsálemet az 1960-as években pusztította el a már felemlegetett gombabetegség.

Az állatvilágról kimondható, hogy kevésbé ismert, mint a növényvilág, főképp az ízeltlábú, madár és hüllő állatcsoportok kerültek a figyelem középpontjába, mint kutatási témák, s az ízeltlábúakon belül is a bogarak és lepkék csoportok a legkeresettebbek.

A Myriopoda (soklábúak) csoporton belül van két olyan faj, a Glomeridella minima és a Haploglomeris multistrata, melyek Magyarországon belül csak a Kőszegi-hegység területéről ismertek.

Az Odonta (szitakötők) fajgazdagsága a Gubahegyi-tócsában volt a legnagyobb, amely élőhely napjainkra már megszűnt. Szerencsére a hegységben így is fennmaradtak a már bizonyítottan ott élő fajok, mint például az IUCN (Nemzetközi Természetvédelmi Egyesülés) vörös listáján szereplő Ophiogomphus cecilia (erdei szitakötő). Állományai jelentősen lecsökkentek a vízszabályozások miatt, ugyanis előfordultak olyan nagy mértékű ritkulások, hogy egyes helyeken a faj a kipusztulás szélére került, míg másutt kipusztultnak tekintendő. Erős állományuk él a Gyöngyösön, a Rábán, és a Répcén. Egy másik említésre méltó faj a Cordulegaster bidentatus (hegyi szitakötő) egész Közép-Európában visszaszoruló érzékeny, faj, Nyugat-Magyarországon belül egyedül a Szerdahelyi-patak felső folyásánál fordult elő. A területet tönkretették a fakitermelések során, így csak remélni lehet a

faj túlélését.

Az Orthoptera (egyenesszárnyúak) kutatások bebizonyították nem kevés ritka faj jelenlétét. Többek között bebizonyítható a *Mirmela alpina alpina* jelenléte, amely a Vendvidéken kívül csak a Kőszegi-hegységben fordul elő. Ám míg az előbbi területen előfordulása szórványos csupán, az utóbbin tömegesen találkozhatunk vele. Vándorló faj, az erdőirtások szederbokrain akár évekig nagy egyedszámban fordul elő, majd hirtelen lecsökken népessége, miközben máshol kialakulnak további állományai. Két Vörös Könyves tarsza faj jelenléte is kimutatott a hegységben, az egyik az *Isophya brevipennis* (kárpáti tarsza) a másik az *Isophya modestior stysi*. Az utóbbi faj országosan ritka, a Kőszegi-hegységből mindeddig két példány került elő. Az *Isophya brevennis* gyakori a Kárpátok vonalában, Magyarországon az Aggteleki-karszt és a Zempléni-hegység északi részein, a nedvesebb hegyi rétek lakója. A fauna kifejezetten montán eleme az *Omocestus viridulus* elnevezésű tarlósáska, mely az Írótkő, a Stájerházak és a Kalaposkő melletti gyepekből is előkerült, bár régen csak az Aggteleki előfordulását ismerték el.

A Neuropteroidea (recésszárnyúak) közül a legnagyobb érdekesség a *Drepanopteryx algida*, mely hazánkban Kőszegről került elő második alkalommal.

A Coleoptera (bogarak) fauna kevesebb foltot tartalmaz, mint az eddigi csoportok, ami a magyar koleopterológusok több jeles képviselőjének, többek között Csiki Ernő és Kaszab Zoltán, valamint az „Alpokalja Természeti Képe” kutatási program nyolc főből álló amatőr koleopterológusainak érdeme.

Kimondottan csak a Kőszegi-hegységből ismertek, illetve annak is csak a magasabb régióból, az alábbi fajok: *Carabus linnei* (kárpáti futrinka), *Carabus auronitens kraussi* (feketebordás aranyfutrinka), *Carabus irregularis* (alhavasi futrinka), *Cymindis angularis* és *Elaphrus ullrichi*. Az első három faj szerepel a Vörös Könyvben, az utóbbi kettő ugyancsak Vörös Könyv értékű, mert roppant sebezhető, szűk tűrőképességű fajok, bár még nincsenek feltüntetve könyvben.

Viszonylag tiszta vízfolyásai révén a Trichopterák (tegzes) is gazdag faunával bírnak, több ritka illetve nagyon ritka előfordulású faj él a területen, melyek vagy csak Kőszegről ismertek, vagy ezen kívül egy-két további élőhelyük elismert.

A Lepidoptera (lepke) fauna megismerésében Rézbányai László munkássága a legjelentősebb, aki munkássága során több mint 34.000 nagylepkét gyűjtött és határozott meg, ezek közül ezernél is több előfordul a Kőszegi-hegységben. A magasabb régiók fajaiban a tipikus erdőlakó fajok dominálnak, sok kifejezetten a montán bükkös lakója. Mindeközben hiányoznak a gyepszintben fejlődő fajok, ugyanis a nagyfokú beerdősültség megakadályozza az alpin-dealpin gyepek egyes nagylepke fajainak előfordulását. A hegylábi területek egyre ritkuló nappali lepkefajai a *Limenitis populi* (nagy nyárfalepke), *Apatura iris* (nagy színjátszólepke) valamint az *Apatura ilia* (kis színjátszólepke). Ismert tény, hogy mindhárom faj érzékeny a motorizáció okozta szennyeződésre, valamint az, hogy a kifejlett lepke számára a ló- és ökörfogatok nyomán keletkező trágya fontos táplálék. Mivel legfőképp az imágók táplálkozási lehetősége szűkült be, e fajok hazánkban visszaszorultak az olyan perifériális területekre, ahol még hagyományos gazdálkodás folyik, mint az Őrség, a Vendvidék vagy a Kőszeg-hegylája. A magashegységekre jellemző *Parnassius apollo* (Apolló-lepke) előfordulása nem bizonyított, egy példányt begyűjtöttek a hegység magyar területéről, ám a gyűjtés még az első világháború előtt volt, s maga a begyűjtött példány elkallódott.⁶ A *Parnassius mnemosyne* (kis apolló-lepke) magyar oldalon is gyakrabban előfordul. A *Lycaena dispar* (nagy tűzlepke) pompás színeivel mindenki csodálatát kivívja, míg a *Maculinea nausithous* (zanótboglárka) érdekessége az, hogy lárvája hangyabolyokban fejlődik, ez utóbbi lepke jellegzetes a dunántúli „vérfüves-lápréteken”. A *Pericallia matronula* (óriás medvelepke), hazánk legnagyobb termetű és legritkább medvelepke faja csak a Kőszegi-hegységből és a Zempléni-hegység északi feléből ismert, nagy ritkaság egész Közép-Európában. Példányszáma változó, mivel bábja évekig elfekszik. Az *Odontesia carmelita* (barátka púposzövő) a legritkább púposzövő hazánkban. Csak a Soproni- és Kőszegi-hegységből valamint a Zempléni-hegyekből ismert, mindeddig négy példány került elő. A faj a szibériai-faunakör képviselője, jelentős a faj Kárpát-medencei előfordulása állatföldrajzi szempontból.

⁶ A hegység osztrák felén esetenként napjainkban is felbukkanó, ritka vendégnek számít az Apolló-lepke.

Gazdagabbak az ismeretek a gerinces faunáról. A *Salmo trutta fario* (sebes pisztráng) például előfordul a Kőszegi-hegység patakjaiban, melyek egyelőre eléggé tiszták ahhoz, hogy élőhelyeül szolgáljanak ennek az indikátorként is elismert fajnak. Ezen kívül előfordulnak még a Gyöngyös-patak bő hozamú szakaszán, valamint a Pinkában, illetve számos vízfolyás felső szakaszán, bár ez utóbbiak valószínűleg ausztriai telepítésekből származó egyedek.

Az *Alburnoides bipunctatus* (sújtásos kűsz) a gyorsfolyású folyószakaszok és az azokat övező csendesebb, partmenti sávokban gyakori. Tömeges előfordulása a Rába, a Lapincs, a Pinka és a Strém vasi szakaszaira jellemző, a Kőszegi-hegységben ritka.

A *Salamandra salamandra* (foltos szalamandra) ősszel gyakran tűnik fel tömegesen a mélyebb völgyekben esőzések után.

A magasabb területek lakói a *Bombina variegata* (sárgahasú unka) míg testvérfaja, a *Bombina bombina* (vöröshasú unka) az alacsonyabb régiókat foglalta el. Ugyanazon az élőhelyen sohasem fordulnak elő egyszerre.

A hegység területén számos gyík települt meg sikeresen, köztük a *Lacerta agilis* (fürgő gyík) és a *Lacerta muralis* (fali gyík). A terület legnagyobb kígyója, az *Elaphe longissima* (erdei sikló), gyakori vendég a napsütötte tisztásokon. Honosnak nyilvánították ki a *Natrix natrix* (vízsisikló) és az *Anguis fragilis* (törékeny kuszma) fajokat is.

A madarak közül a ritkának számító *Ciconia nigra* (fekete gólya) rendszeresen, a *Dryocopus martius* (fekete harkály) és a *Dendrocopus leucotos* (fehérhátú harkály) pedig ritkábban fészkel a hegység területén. Ugyanakkor Bechtold István, a hegység madárfaunájának legszakavatottabb ismerője említést tett a *Picoides tridactylus* (háromujjú harkály vagy másik nevén hőcsik) jelenlétéről a Hörmann-forrás közeléből, valamint a *Bubo bubo* (uhu) első kóborló példányáról is a hegység magyar oldalán.

Az énekesmadarak közül a ritkaságok sorát gyarapítja a *Regulus ignicapillus* (tüzesfejű királyka) valamint a *Regulus regulus* (sárgafejű királyka), cinkékből és fakusokból álló csapatokba verődve keresik táplálékukat. A cinkék közül fontos megemlíteni a *Parus cristatus* (búbos cinke) és a *Parus ater* (fenyves cinke), melyek ritkább magashegységi elemek. Jellegzetesek az inváziószerűen, nagy tömegben érkező fajok, mint a *Nocifraga caryocatactes* (fenyőszajkó) vagy a *Loxia curvirostra* (keresztcsőrű). A *Tetrao urogallus* (siketfajd) előfordult Magyarország nyugati határszélein, jelentősebb állományai voltak az Őrségben és a Kőszegi-hegységben, ám a kíméletlen vadászatok valamint a háborítatlan élőhelyek eliminációja hatására jelenleg kipusztultnak tekintjük. Ugyanezen hatások okozták több más, kisebb termetű rokonfajának számbeli csökkenését, mint a *Coturnix coturnix* (fűrj) vagy a *Perdix perdix* (fogoly) esetében.

Újabb érdekesség a *Columba oenas* (kékgalamb), amely a sötét bükkösök faodvainak lakója.

A ragadozó madarak száma elenyésző, a zárt erdőségek állandó fészkelő fajai az *Accipiter nisus* (karvaly), az *Accipiter gentilis* (héja) és a *Pernis apivorus* (darázsölyv). A *Buteo buteo* (egerészölyv) a gyakoribb fajok közé tartozik, míg a *Falco tinnunculus* (vörösvércse) állománya jócskán redukálódott s napjainkra a *Falco subbuteo* (kabasólyom) is csupán egy-két költőpár képviseli.

Az emlősök közül megemlítendő a Stájerházak mellett 1983-ban befogott *Sorex alpinus* (alpesi cickány), az alaktani bélyegekből való megegyezések bizonyítják azt a feltételezést, mely szerint az ausztriai populációkból származtatható. Ugyanakkor a középhegységeinkre jellemző nagyvadak mind előfordulnak a térségben, alkalmanként jelzik egy-egy *Rupicapra rupicapra* (zerge) jelenlétét is. Az *Ovis musimon* (muflon) meghonosodását siker koronázta, ám jelenléte megkérdőjelezhető, mivel továbbra is, mint idegen faunaelemet tartják nyilván, mert gyökerestől kitépi a növényeket, illetve elősegíti a talaj pusztulását.

Mindezen felsorolt természeti értékek megvédése céljából hozták létre a Kőszegi Tájvédelmi Körzetet 1980-ban. Folytatásaként, 1997-ben megalapult az ország első natúrparkjaként az Írottkö Natúrpark, mely az osztrák féllel közösen működve végzi feladatát. A natúrpark elnevezés egy különösen értékes, jellegzetes tájegységet takar, általában védett természeti terület, amely üdülési célokra is alkalmas. A natúrparkok kultúrtájegységek, kímélő formái a vidék kihasználásának. Természetvédelmi területek, vagy azok részei, amelyek kiemelt mértékben alkalmasak pihenésre, szabadidő eltöltésére, kikapcsolódásra és egyes területek természeti és történelmi értékeinek

bemutatására, valamint az ezekhez kapcsolódó ismeretek közvetítésére, illetve szakirányú információszolgáltatásra és az értékek kezelésére.

A natúrpark elsődleges és legfontosabb célja az, hogy az emberi tevékenység során figyelembe vegye a természeti adottságokat, a natúrparkokban az ember bevonásával próbálják megőrizni az értékeket. Az Írottkő Natúrpark létrehozásának és működésének elsődleges motorja és mozgatórugója az Írottkő Natúrparkért Egyesület.

„Az egyesület célja az Írottkő-Geschriebenstein Natúrpark fejlesztésére vonatkozó elképzelések kidolgozása, egyeztetése: az érintett települések természeti és épített környezetének, idegenforgalmának és gazdaságának összehangolt fejlesztése; a Natúrpark területén a környezet- és természetvédelmi nevelési és oktatási célkitűzések megvalósítása; továbbá az országhatáron átnyúló együttműködés keretei között az ausztriai Geschriebenstein Natúrparkkal való folyamatos és szoros kapcsolattartás, a fejlesztések összehangolása, hosszú távon pedig a két szomszédos natúrpark egyesítése.”⁷

Az Írottkő Natúrparknak magyar oldalon jelenleg 16 település tagja: Cák, Velem, Borszok, Kőszegszerdahely Kőszegdoroszló és Kőszeg (a szűkebb értelemben vett Kőszeg-hegyalja), Ólmod, Horvátzsidány, Kiszsidány és Peresznye valamint a később csatlakozott Lukácsháza, Gyöngyösfalu, Nemescsó és Kőszegpaty illetve legújabb tagjai a 2002. decemberében csatlakozott Pusztacsó és Perenye. Osztrák oldalon 5 település fekszik a Natúrpark Geschriebenstein területén: Lockenhaus (Léka), Rechnitz (Rohonc), Markt-Neuhodis (Újhodász), Althodis (Óhodász) és Unterkohlstätten (Alsószénégető). A magyar-osztrák összefogásnak köszönhetően a kőszegi erdő határsávjában létesült két olyan hely, ahol lehetőség van a határátlépésre – természetesen útlevelel. Aki ezeken a helyeken hagyja el az országot, az nem minősül határsértőnek, de a Natúrpark területét a túloldalon sem hagyhatja el. Az Írottkő Natúrpark területe ideális hely a vadászat kedvelői, hódolói számára is. A vendégvadásztatásnak hagyományai vannak e vidéken, a terület adottságai igen kedvezőek a hazánkban megtalálható szinte valamennyi nagyvad számára. A vadászterületeket bérbe adják, többnyire külföldi vadászoknak és meghatározzák a kilövést az adott területen. A nagyvadak közül az Ovis musimon (muflon) a 70-es években jelent meg a hegyvidék erdeiben, elszaporodását a későbbi telepítések is elősegítették. Napjainkban jelentős állományuk él a hegységben a vadászok örömeire, azonban mivel a ritkaságokban gazdag növényvilág legfőbb kártevői, a szakemberek szorgalmazzák az állomány csökkentését, illetve egy előre meghatározott területen való bekerítését. Lehetőség van továbbá a mezőgazdasági területeken apróvad vadászatára is.

Egy másik, a természet sérülését megelőzni próbáló intézmény a Kőszegi-hegységben fellelhető Stájer-házi Erdészeti Erdei Iskola, ami Vas megye első erdei iskolája s a 2002/2003-as tanévben nyitotta meg kapuit. Célja, hogy bemutassa a Kőszegi-hegység flóráját, faunáját, s közben az erdőgazdálkodásról is képet adjon az érdeklődőknek, a gyerekek a fák árnyékában ismerkedhetnek meg az iránytűvel, a térképpel, a táj jellegzetes állat- és növényvilágával. Az Erdei Iskolában fontos feladatnak tartják, hogy úgy mutassák be az erdőt, mint a legösszetettebb szárazföldi életközösséget. A programok megvalósítása a pedagógusok, tanárok irányításával, szakemberek segítségével egyrészt tantermi foglalkozások keretében, másrészt szakvezetési túrával, kirándulással történik.

A hegység látványosságai közül kiemelném az Írottkő 882 m magas csúcsán álló, 1913-ban épült Írottkő-kilátót, a terület hosszú időn keresztül zárt határovezet volt és csak 1990 óta látogatható. A hegyvidék másik nevezetessége és egyben legbővizűbb forrása a 424 m magasán fakadó Hétforrás, melyet a hét vezérről neveztek el. A forrás félköríves cementpárkányba fogva az Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba, Töhötöm táblával megjelölt nyílásokon át egy medencébe folyik, majd megkezdí útját a Gyöngyös patak felé. Kedvelt kiránduló célpont 609 m magas Óház-tető is, különösen azóta, hogy ismét felépült az Óház-kilátó. (A jelenlegi kilátó helyén 1896-ban épült egy Óház emlékmű, amely összeomlott egy szélviharban.) A kilátóból gyönyörű panoráma tárul a kíváncsi szemek elé, szép időben láthatjuk a Ság- és Somló-hegyek kúpjait, nyugaton az Alpok nyúlványait, de még a hóval fedett Schneeberg is.

A Kálvária-hegy tetején álló Kálvária-templomot Kőszeg város szinte valamennyi pontjáról látni

⁷ [http://www.naturpark.hu/Írottkő Natúrpark](http://www.naturpark.hu/Írottkő_Natúrpark)

lehet, a 393 m magasan álló templom csak gyalogosan közelíthető meg. A Kőszegi-hegység egyik legszebb természet által alkotott látványossága a Kalapos-kő nevet viseli. A bizarr sziklaalakzat kialakulásának magyarázata, hogy a különböző ellenállóképességű és összetételű kőzetek az időjárás hatásaira másképpen reagálnak és különböző mértékben mállanak.

Fontos lenne, hogy ezen értékek ismeretében az értékmegőrzés igényét és módjait minél fiatalabb korban elsajátítsák főként a helyiek, de az odalátogatók is. Az Írott-kő Natúrpark Információs Központ segítséget nyújt abban, hogy az Erdei iskolákban, táborokban résztvevő gyerekek, nevelők a meghatározott tananyag mellett kiegészítő ismereteket szerezzenek és megszeressék a természetet. Saját tapasztalat alapján úgy vélem, hogy a gyerekek, alkalmasak arra, hogy megfigyeljék adott időszakon belül az egyes területeket, miközben egyaránt segíthetnének a terület védelmében, illetve gyarapíthatnák természetbeli ismereteiket. Több erre az elgondolásra épülő program már megvalósult, ugyanakkor szükséges lenne, hogy távolabbi területekre is eljussanak ezek a hírek. Nagyon lendítene a régió hírnevén, hogyha a megkezdett kutatások nagyobb erővel folytatódna, illetve ha az eddig elvégzett kutatások eredményeit külföldön is bemutatnák.

Az Írott-kő Natúrpark Információs Központon kívül a Chernel-kertben is működik egy természetvédelmi központ. A két említett szervezet kooperációban áll, együtt végzik a látogatók fogadását, megfelelő kiszolgálását, igény esetén, akár a hegység területén belüli vezetését. A Chernel-kertről elengedhetetlen tudnivaló, hogy Chernel István (jeles kőszegi ornithologus) alakította át az egykor gyümölcsöskertként funkcionáló 1,5 hektáros területet madárvédelmi mintateleppé. A Chernel család sok jelentős tudóssal, politikussal, katonával és közéleti szereplővel ajándékozta meg hazánkat. Chernel Kálmán, a kert alapítójának édesapja írta meg Kőszeg monográfiáját, indította el Herman Ottót a tudományos pályán, támogatta fia ornithológia iránti szenvedélyét a jogi diploma megszerzése után is, annak ellenére, hogy eredetileg jogi pályára szánta. Vas megyén belül hetvennél is több az arborétumok száma, hiszen a környék földbirtokos családjai sorra alakították ki a kikapcsolódás, pihenés, megnyugvás megannyi színhelyét szebbnél szebb parkok képében. Ezek a remekművek egyik legpompásabb alkotása a Chernel-kert. Chernel István 1898-ban kezdett neki a kert kialakításának. Családi ünnepek, nemzeti évfordulók, jelentős hazai események, mint például Kossuth Lajos és II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvainak hazahozatalakor ültette el a számára legjelentősebb növényeket. A II. világháború után államosították a kertet és gazdálkodóknak adták bérbe, amely majdnem teljes pusztulását okozta. Horváth Ernő, a Vas Megyei Múzeumok igazgatóhelyettese mentette meg a területet, amely 1965-től a múzeum birtokába került. 1965-ben történt egy másik jelentős esemény, az Országos Természetvédelmi Hivatal ekkor nyilvánította védetté a kertet. Területét 1972-ben 2,5 hektárra növelték, létrehozták a Chernel István Múzeumot, amelyben a további bővítések hatására az eddigi növényeken kívül újabb, a környék élővilágát bemutató értékes fajok is helyet kaptak. Jelenleg a Chernel-kert az Őrségi Nemzeti Park Igazgatósága kezelésében van. Itt található a ragadozómadár gondozó és visszatelepítő központ, melyet Bechtold István (a másik híres kőszegi ornithologus) hozott létre. Chernel István, a kert alapítója, sűrű sövényeket alakított ki a madarak számára. Napjainkban még szükség szerűbb törődni a körülöttünk lévő élővilággal, hiszen egyre több veszély fenyegeti az élőlényeket. A madarak szempontjából a legnagyobb károkat a fészkelő helyek megszűnése okozza, az erdők, a rétek, a lápok eliminálása, lecsapolása. Sajnos a balesetek száma is ugrásszerűen megnőtt az utóbbi években, az elektromos vezetékek tartóoszlopai, a modern épületek gigantikus üvegfalai és ablakai, a vasút és egyéb közúti közlekedési eszközök megannyi veszélyforrást jelentenek.

A Chernel-kerten belül megpróbálkoznak a sérült madarak gyógyításával, szakszerű ellátásával, gondozásával, etetésével majd teljes gyógyulás esetén a szabadon engedéssel. Eredményeik⁸ alapján belátható, hogy szükség van a Madárvédelmi Mintatelepen végzett munkára. Kiemelten fontosnak tartom, hogy több sikeres kísérletet tettek a fogságban tartott sérült példányok szaporítására, többek között vörös vércsék, kabasólymok, gyöngybaglyok, fehér gólyák és uhuk is költenek a telepen, egészséges fiókákat nevelnek fel, melyeket természetesen szabadon engednek.

⁸ Az elmúlt 9 évben 66 fajból 700 sérült madár jutott el hozzájuk, amelyek közül 300 elpusztult, 100 a telep lakója maradt és 300 példány sikeres gyógyulás után visszakért a természetbe.

Mindezzel elősegítik a vadon élő állományok fennmaradását, megpróbálják legalább részben kompenzálni a természetet érő ember által okozott károkat.

A madarakkal kapcsolatban több, a helyi lehetőségekhez mérten nagyrészt megvalósított programja van a régióknak. Ezek közül két szorosan összefüggő lelkes kis csoportosulást emelnék ki: a Madarász ovit és Madarász sulit. Mindkettő a számomra elemi problémának tűnő természetre nevelést próbálja megoldani. Hét éve működik Szombathelyen az Aréna Utcai Óvodában a Madarász ovi csoport. A lelkes kis csapat 15-20, a természet iránt érdeklődő nagycsoportosból áll. A tevékenységek és kirándulások különböznek a más óvodában megszokottól, hiszen a kinti foglalkozások általában a hétvégeken vannak. A gyerekek őszinte örömmel vesznek részt a kirándulásokban, büszkéek arra, hogy ők Madarász ovisok. A gyerekek környezeti nevelése során nem konkrét tanulás zajlik, hanem az őszinte kíváncsiságukat kihasználva hagyják őket rácsodálkozni a világra. Az éves program havonkénti kirándulásokból és rendszeres benti foglalkozásokból állnak. A benti foglalkozások során, alvás idő alatt beszélgetnek a kirándulásokról, diakepek segítségével megismerkednek azokkal a madarakkal, melyekkel feltehetőleg élőben is találkoznak majd. A kinti foglalkozások általában a környéken tett látogatásokat jelentik, ősszel elviszik a gyerekeket a Tömördi Madárvártára, ahol közelről szemlélhetik a kis tollas jószágokat. A gyűrűzőtáborokat más óvodások és iskolások is látogatják.

A Madarász sulit egy évvel korábban indult a Gothard Jenő Általános Iskolában, ugyancsak Szombathelyen. A tagok főként a Madarász ovisok közül kerülnek ki, de minden természetszerető gyereket tárt karokkal várnak. Vonulások alkalmával madármegfigyeléseket végeznek Tömördön, Felsőcsatáron, a Kőszegi-hegység élővilágát, valamint bagolyköpeteket vizsgálnak és odúkat készítenek télire a madarak számára. Az ötletek közül a kisdíjak kedvence a Madárkarácsony, a Kámoni Arborétum egy magas fenyőfáját díszítik fel különféle ínyencségekkel, majd átadják a remekművet a kiéhezett csivitelők seregének.

A gyerekek véleménye még könnyen alakítható, ezért érdemes már óvodás, illetve általános iskolás kortól elmagyarázni nekik, hogy mennyire fontos a természet-és környezetvédelem. Ha megoldható lenne, hogy a már említettek mintájára más óvodákban és iskolákban is több időt töltsenek a gyerekek természetvédelmi területeken, esetleg, hogy az iskolák programokat szervezzenek, hogy tanórán kívüli oktatás keretében találkozzanak a természettel, rengeteg élményt szerezhetnének. Akkor lenne esélye annak az elképzelésnek, hogy felnőttként sem hoznak olyan döntéseket, vagy remélhetőleg sokkal kevesebb olyan elhatározás születne, melyekkel környezetüket károsítják.

Végül felvetnék néhány egyéb megvizsgálandó elképzelést. Ezek alapján kiderül, hogy a természeti haszon mellett rengeteg gazdasági és társadalmi előnnyel bírhat a helyi természetvédelem. A helyi védelem kiegészíti az országosan védett területek hálózatát, a helyi védettséggel rendelkező területek ökológiai folyosóként és ugródeszkaként funkcionálva összekötik az egymástól messzebb lévő területeket. Ezáltal lehetőség nyílik arra, hogy a települések közelében megőrződjenek a tájra jellemző tájképi elemek, a tájszerkezet és mindeközben a lehetőségekhez képest érintetlen maradjon az élővilág. A tiszta természetes vagy legalábbis természetközeli környezet egyre fontosabbá válik, sokan töltenék szabadidejüket ilyen helyeken.

Nagy hangsúlyt kellene fektetni, az általam már többször felemlített környezeti nevelésre és szemléletformálásra is, mert a Kőszegi-hegység települései mellett elhelyezkedő természeti értékek védelmét így lehetne a legelőnyösebben megoldani.⁹

Mindez a Kőszegi-hegység településeire alkalmazva azt jelentené, hogy a sok természetvédelmi értékkel bíró és sok pihenni vágyót vonzó hegység látogatottsága nagyobb körű promóció esetén fellendülhetne, megnőhetne a helyi gyalogos, kerékpáros lovas stb. turizmus.

A gazdálkodók részt vehetnének az agrár-környezetvédelmi program egyes célprogramjaiban, választhatnának a táji adottságokhoz illő gazdálkodási módszereket, egészséges élelmiszerek előállítását és tájfenntartást elősegítő programokat. Az állammal való 5 évre előre leszerződés kiszámíthatóbbá tenné a gazdálkodást is. Általában, a természeti területek többségén mezőgazdasági tevékenységet lehet folytatni a terület értékeinek megőrzése mellett, sőt sokszor annak érdekében.

⁹ Egészségi ügyi szempontból is kedvező hatásúak a védett területek, egy erdőfolt képes megkötni a szálló port, tisztábbá teszi a levegőt és kedvező mikroklimát biztosít.

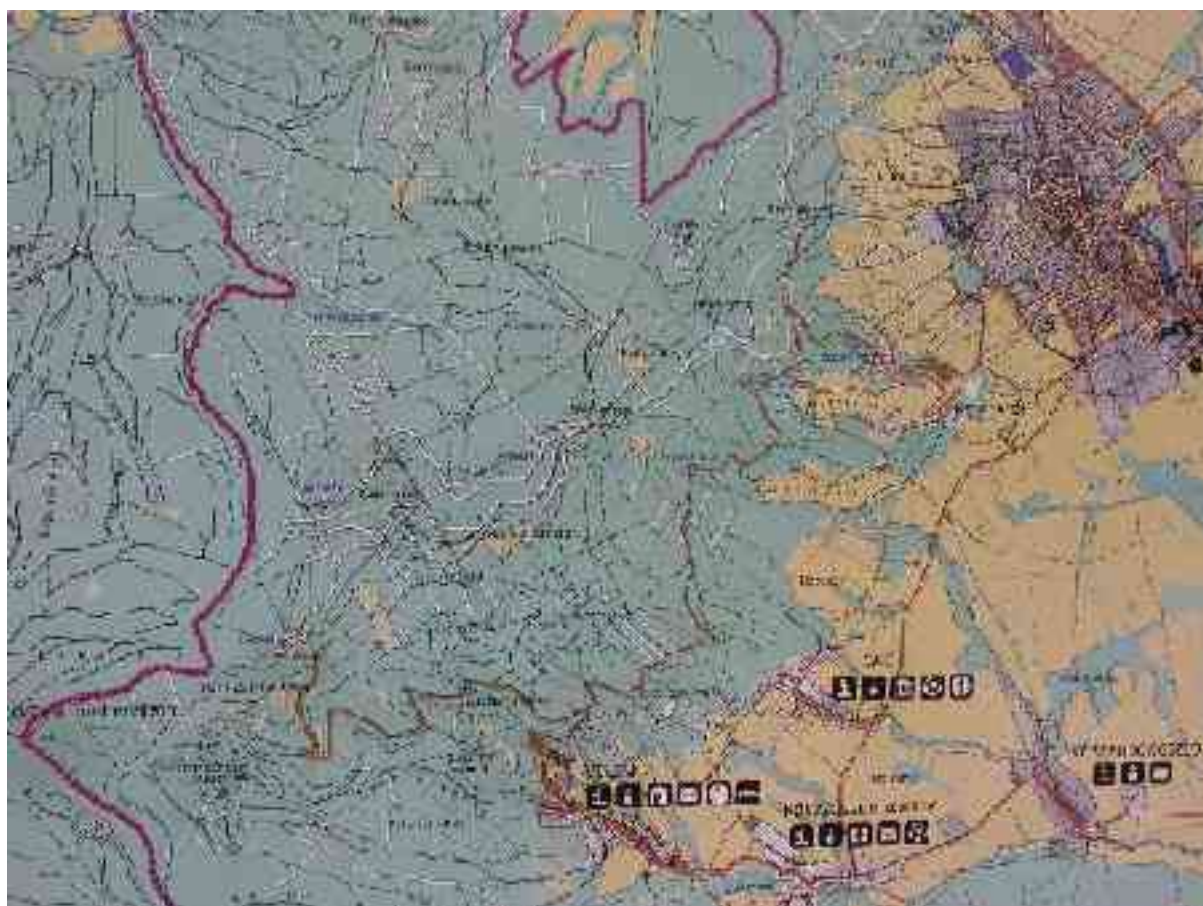
Tekintsük azt, hogy bizonyos gyepterületek esetén a legeltetés nagyon fontos, segítségével a rosszabb kompetíciós képességű értékes fajok előnybe kerülnek a versenyképesebb, gyorsabb növekedésű gyomnövényekkel szemben. Természetesen, a túllegeltetés lehetősége is fennáll. A Kőszegi-hegység környezetében nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a szántóföldeken való termelés vegyszermentesítésére illetve a természetkímélő módszerekkel előállított termékekre. Ahol lehetséges, vissza kellene térni a hagyományörző gazdálkodási formákhoz, a különböző állatfajok, a speciális tájfajták növényeiből készült élelmiszerek újabb turisztikai vonzerőt képviselnének. Összegzésül talán annyit, hogy: „... a fő dolog mindég az, hogy úgy teljesítse az ember a kötelességét, hogy lelkiismerete megnyugvást találjon és tiszta tudatában legyen annak, hogy mindent megtett, amit tehetett.” (részlet Chernel István, Miklós fiához írt leveléből)

Melléklet

23 kép

- 1 A Kőszegi-hegység térképe
- 2 Az alvó erdő
- 3 A sífelvonó
- 4 *Erigeron annuus* (egynyári seprence)
- 5 *Origanum vulgare* (szurokfű)
- 6 *Geranium* sp. (gólyaorr) és *Prunella* sp. (gyíkfű)
- 7 *Pulmonaria officinalis* (pettyezetett tüdőfű)
- 8 *Cornus sanguinea* (veresgyűrűs som)
- 9 *Synthomis phegea* (sárgagyűrűs álcsüngőlepke)
- 10 *Convallaria majalis* (májusi gyöngyvirág)
- 11 *Campanula* sp. (harangvirág)
- 12 *Campanula persicifolia* (baracklevelű harangvirág)
- 13 *Hypericum maculatum* (pettyes orbáncfű)
- 14 *Lysimachia maculata* (pettyezetett lizinka)
- 15 *Vanessa atalanta* (atalanta lepke)
- 16 A királyvölgyi öreg gesztenye torzója
- 17 Tölgylevelgubacs
- 18 *Pteridium aquilinum* (saspáfrány)
- 19 *Polypodium* sp. (édesgyökerűpáfrány)
- 20 Mohával és zuzmóval benőtt farönk
- 21 A viharok során, 2004. nyarán kidőlt fa
- 22 *Carpinus betulus* (közönséges gyertyán)
- 23 Az Óház-kilátó

A kezdőlapon az Óház-kilátón készült panorámakép látható.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

13.

15.

16.

17.

18.

19.

20.

Felhasznált irodalom

- Bartha Dénes, (1994) A Kőszegi-hegység vegetációja 6-12.
- SAVARIA, A VAS MEGYEI MÚZEUMOK ÉRTESÍTŐJE, 1998, 25/2-Pars historico-naturalis 49-63
- Vasi Szemle, XLVIII. évf. 2. szám 179-204. (1994), Balogh Lajos
- A Királyvölgyi tanösvény (Őrségi Nemzeti Park Igazgatóság, Óriszentpéter)
- A Kőszegi Chernel-kert védett növényeket bemutató tanösvénye (Őrségi Nemzeti Park Igazgatóság, Óriszentpéter)
- Kőszegi Tájvédelmi Körzet (Őrségi Nemzeti Park Igazgatóság, Óriszentpéter)
- A Kőszegi Chernel-kert (Őrségi Nemzeti Park Igazgatóság, Óriszentpéter)
- Madármentés a Nyugat-Dunántúlon (Őrségi Nemzeti Park Igazgatóság, Óriszentpéter)
- Lukács Attila, Sándor Szilvia, Szilvácsku Zsolt, (2003) Útmutató a helyi jelentőségű természeti értékek védelméhez 6., 31-32., 38-40.
- [http://www.naturpark.hu/Írottakó Natúrpark](http://www.naturpark.hu/Írottakó_Natúrpark)

Szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik segítettek e pályázat megírása során.

Külön köszönet illeti:

a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Biológiai Tanszékének oktatóit és könyvtárosait; ugyanígy a Chernel-kert munkatársait, főként Horváth Ildikót és Kóródi Blankát, akik felvázoltak több, a kertre vonatkozó elképzelt fejlesztési tervet, valamint akinek a felsorolt irodalom jelentős hányadát köszönhetem; Tóth Zoltánt, az ELTE-TTK Növényrendszertan és Ökológia Tanszékről; Barbai Tamást és végül, de nem utolsó sorban dr. Gaál Dórát, aki mindenben támogatta és segítette lánya elképzéseit.